

ÜÇ DEVİRDE BİR MUHALİF: HALİDE EDİP ADIVAR'IN PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE'DE SİYASİ İKTİDAR(LAR) VE DEMOKRASİ SORUNU*

Dr. Belgin Tarhan

Adnan Menderes Üniversitesi
Söke İşletme Fakültesi
ORCID: 0000-0002-0950-3363

Öz

Halide Edip Adıvar, yakın tarihin üç devrine tanıklık eder. 1908 Devrimi ile İttihat ve Terakki Partisi öncülüğünde kurulan parlamenter monarşiye geçilirken, 1923'te Cumhuriyet ilan edilirken ve 1950'de iktidar el değiştirirken dönemin muktedirlerinin yanında ve/veya yakınındadır. Başlangıçta desteğini esirgemediği ancak sonrasında fikri ayrılık yaşadığı iktidarlardan uzaklaşarak, görüşlerini muhalif çizgiden aktarmaya devam eder.

Bu çalışmada, üç devrin muktedirleriyle Halide Edip'in arasındaki fikri ayrılığının altında yatan nedenler, otoriteriyenlik-demokrasi kavramları altında tartışmaya çalışılacaktır. Çalışmada İttihat ve Terakki ile Cumhuriyetin kurucu iktidarındaki problemlere yer verilmekle birlikte asıl olarak Demokrat Parti iktidarının ilk dönemine (1950-54) odaklanılacaktır. Aynı dönemde DP İzmir bağımsız vekili olarak Meclis'te yer alan Halide Edip'in gözünden otoriterliğin izleri saptanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Halide Edip Adıvar, İttihat ve Terakki, Tek parti dönemi, Demokrat Parti, Demokrasi

One Opponent in Three Eras: The Political Power(s) in Turkey and the Issue of Democracy From the Perspective of Halide Edip Adıvar

Abstract

Halide Edip Adıvar witnessed three periods of recent history. She was besides and/or near the people of power while the parliamentary monarchy was established under the guidance of the Party of Union and Progress with the 1908 revolution, the announcement of the Republic in 1923 and the change of power in 1950. She didn't withhold support for the powers in the beginning but after differences of opinion she became the opponent of the very same powers.

In this study, the reasons underlying the differences of opinion between the three powers of the three eras and Halide Edip will be tried to be discussed under the concepts of authoritarianism-democracy. The study will mainly focus on the first period of the Democrat Party government (1950-54), while the problems of the Union and Progress and the founding power of the Republic will be included. It will also be attempted to identify traces of authoritarianism in the eyes of Halide Edip who was present in the parliament as DP İzmir independent deputy in the same period.

Keywords: Halide Edip Adıvar, Committee of Union and Progress, One party period, Democrat Party, Democracy

---

* Makale geliş tarihi: 18.04.2018
Makale kabul tarihi: 12.09.2018
Erken görünüm tarihi: 20.01.2020

Üç Devirde Bir Muhalif: Halide Edip Adıvar'ın Perspektifinden Türkiye'de Siyasi İktidar(lar) ve Demokrasi Sorunu

Giriş

Türkiye'de ekseriyetle romanları aracılığıyla tanınan Halide Edip, toplumsal ve siyasi yazılarıyla üç döneme tanıklık etmiş bir aydındır. Osmanlı'nın son döneminde Batılı eğitim alabilen birkaç aileden birinin kızı olan Halide Edip, 1901 yılında Üsküdar Amerikan Koleji'ni bitirir. 1876 Anayasası ile parlamento'ya yeniden hayat veren 1908 Devrimi'nde ise, henüz genç bir yazar adaydır. 1908-1918 arası dönem Halide Edip için okuma, yazma, birikim elde etme çabalarıyla geçer. Dönemin diğer aydınları gibi toplumun ve devletin temel sorunlarına çözüm arar, ülkenin geleceği için bir aydınlık bir yol bulmaya çalışır. 1920'de ise Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yanında Milli Mücadele'ye katılır. Ancak bir süre sonra Cumhuriyetin kurucu iktidarı ile uyuşmazlık yaşar. Eşi Adnan Adıvar'la birlikte, kimilerine göre zorunlu kimilerine göre gönüllü, sürgüne gider. Uzun sürgün dönemi, Avrupa'nın diktatörlüklere teslim olduğu çağa denk gelir.

14 yıl sonra 1939 yılında ülkesine döndüğünde, Avrupa'da ekonomik buhran ile birlikte faşist otoriter rejimlerin tahakkümüne tanık olmuş bir aydındır. Türkiye'de ise tek parti devri devam etmektedir. II. Dünya Savaşının sonrasında Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de değişim başlamaktadır. İkinci bir partinin Meclis'e girerek muhalefet görevini üstlenmesi, rejimin otoriterliğinin kırılacağına dair inancını tazeler. Eşi Adnan Adıvar 1946 Seçimlerinde CHP'den bağımsız vekil¹ olur; 1950'de ise bu kez Halide Edip, Demokrat Parti'den gelen adaylık teklifini kabul ederek İzmir'den bağımsız vekil olarak Meclis'e girer.

---

1 Türkiye'de 1946 ile 1965 yılları arasındaki genel seçimlerde, partili bağımsız vekillik usulü uygulanır. Partili bağımsız vekillik, Adnan Adıvar (CHP, 1946), Mehmet Ali Aybar (DP, 1946-Seçilemedi), Halide Edip Adıvar (DP, 1950), Ali Fuat Başgil (AP, 1961) gibi aydın kesime mensup kişilerce tercih edilen bir seçim usulü gibi görünmektedir. Partilerin kendilerinden olmayan kişilere seçim listelerinde yer

Halide Edip, 1950'de iktidarın serbest seçimlerle el değiştirmesini sevinçle karşılar. 27 yıllık CHP iktidarı sona ermektedir. 1954 ve 1957 sonrasına göre iktidarının ilk döneminde DP'nin, demokratik taleplere daha duyarlı, özgürlükleri genişletici bir politika izlediği kabul edilir. Oysa daha ilk dört yıllık dönemde, DP iktidarının otoriterleşen söylem ve politikalara yöneldiği yalnızca toplumsal ve siyasal alandaki muhalefetin değil Halide Edip gibi içeriden vekil ve aydınların da dikkat çekeceği bir uyarı olacaktır.

1908 ile 1923'teki iktidar değişimlerinin tanığı olan Halide Edip'in bu iki döneme ilişkin desteğini de muhalefetini de ele alan çalışmalar bulunmaktadır². Olgunluk çağına denk gelen DP iktidarı hakkındaki fikirlerine ilişkin çalışma(lar) ortaya konmamıştır. Oysa DP iktidarına önce yol gösterici şekilde tavsiye ve uyarılarla bulunan, ardından ciddi eleştiriler sunan bir vekildir.

Çalışmanın ilk kısmında Halide Edip'in gözünden İttihat ve Terakki iktidarı ile Cumhuriyetin tek parti idaresi uygulamaları yorumlanacaktır. İkinci kısımda ise, 1950-54 arası DP döneminin gelişmeleri vekil Halide Edip aracılığıyla ele alınarak, temel hürriyetler ve demokrasi perspektifinden tartışmaya açılacaktır.

---

vermesi tercihine dayanır. Partili bağımsız vekilliğin öne çıkan iki özelliği vardır. Partiler toplumda tanınırlığı olan kişilere listelerinde yer vererek, hem o kişinin hitap ettiği kesimin desteğini kazanmakta hem de o seçim bölgesindeki sandalye kazanma ihtimalini güçlendirmektedir. Partili bağımsız vekiller ise, sahip olduğu psikolojik ve sosyal kuvvetten hareketle, partili vekillere göre, parti lideri ve politikalarına karşı görüşlerini ortaya koyma yönünde daha güçlü bir konumda olmaktadır. Tanıl Bora (2018) da partili bağımsız vekilliğin, onlara göreli bir özerklik kazandırdığını, vekil ile parti arasında "seviyeli bir beraberlik" kurduğunu belirtir.

- 2 Halide Edip, siyasi yazılarını 1954 yılında *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri* adında eserinde kitaplaştırdı. Bu çalışma, aslında Avrupa'da bulunduğu dönemde Barnard College'da misafir öğretim üyesi olarak verdiği derslerin temeline dayanan *Turkey Faces West (1930)* ile Hindistan'da verdiği konferanslarından derlediği *Conflict of East and West in Turkey (1935)* adlı kitaplarının birleşiminin sonucudur. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. İnci Enginün, *Halide Edip'in Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978. Gazete yayınlarının bir kısmı ise Feyza Hepçilingir tarafından *Halka Doğru* adlı kitapta derlenmiştir. Bknz. Feyza Hepçilingir (Haz.), *Halka Doğru -Büyük Mecmua (1919) ve Yedigün (1936-39) Yazıları*, Can Yayınları, İstanbul, 2017. Diğer yandan Halide Edip'in siyasi kimliğini ve dönemin iktidarıyla olan ilişkisini ortaya koyan Türkçe çalışmaların belli başlıları şunlardır: Bknz. İpek Çalışlar, *Biyografisine Sığmayan Kadın: Halide Edip Adivar*, Everest Yayınları, İstanbul, 2011; Hülya Adak, *Halide Edip ve Siyasal Şiddet- Ermeni Kırımı, Diktatörlük ve Şiddetsizlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016; Ayşe Durakbaşa, *Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

1. 1908 Devrimi ve İttihat ve Terakki Dönemi

Halide Edip, siyasi yazılarında 1908 Devrimi'ni, uzun bir istibdat döneminin sona erışı olarak anar. Hatta 1908'i, Fransızların 1789'da yaptığı devrime benzetir. Yüzyıllardır süregelen monarşinin egemenliğine son veren Fransız halkı gibi Türkler de bu kez kansız bir devrimle mutlak monarşiyi sona erdirmiştir (Adıvar, 2009: 114). Bu adım, Osmanlı Devletinde III. Selim devrinden beri giderek yoğunlaşan ve etki alanını genişleten modernleşme süreci içinde kaydedilen en büyük gelişmedir. 20. yüzyılın başında Çarlık Rusya'sı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi tek tük kalan Doğu Monarşilerinden biri olan Osmanlı'da da meşruti monarşiye geçilmekteydi. Sınırlı da olsa padişahın yetkilerini azaltan ve Meclis'i kuran 1876 Anayasası ile getirilen meşruti monarşi ancak 32 yıl aradan sonra yapılan devrimle gerçekleşerek, kalıcı hale gelir. 1909'da yapılan yasal değişikliklerle, Meclis'in feshi 3 ay içinde yapılacak yeni seçimlere bağlanmakta, çıkacak yasaların padişahın iznine tabi olma zorunluğu ile padişahın yasalara mutlak veto yetkisi kaldırılmakta ve parlamenter monarşiye geçilmektedir.

1908 her ne kadar Halide Edip tarafından kansız devrim olarak anılsa da özellikle 31 Mart Vakası'na karşı izlenen sert politikalar, Meclis'te çoğunluğa sahip İttihat ve Terakki idaresinin otoriterleşmesine hizmet eder. Osmanlı İmparatorluğu'nun en zor yılları olan 1908-1918 arasında İTC idaresi Balkanlarda ve Doğu Anadolu'da toprak kaybetmektedir. Yine bu dönemde Doğu Anadolu'da 1909-15 yıllarında Ermeni tehciri meselesi öne çıkmaktadır. Halide Edip, İTC yönetimini Ermeni tehcirinden sorumlu tutarken, yazı ve söylevlerinde sıklıkla bu husustan dolayı eleştirmektedir. Çetinsaya'ya göre Halide Edip, Ermeni sorunundan dolayı İstanbul yönetimiyle anlaşmazlık yaşayarak Cemal Paşa'nın davetiyle Suriye'ye gider (2005: 89). Lakin Ermeni yazarlara göre ise, İTC'nin troykası olarak adlandırılan Enver, Talat ve Cemal Paşa'lara en yakın isimlerden biri olan Halide Edip, Suriye'deki Ayn Tura Yetimhanesi'nde sahipsiz Ermeni çocuklarını müslümanlaştıran Cemal Paşa'nın en yakın destekçisidir (Yegenian'dan aktaran Adak, 2016: 31-32). Adak'a göre 1908 ile 1918 arasında Halide Edip, mektup, yazı ve birtakım toplantılardaki konuşmalarında açık şekilde Ermenilere yapılanların karşısındadır (2016: 33). Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada Ermenilere yapılan şiddeti dile getirdiğinde, İttihatçı kadrolar O'nun cezalandırılmasını ister, lakin Talat Paşa'nın rıza göstermediği söylenir (Enginün, 1978: 40, Adak, 2016: 34). Bu söylevin ardından Halide Edip, bir tür yalnızlığa terk edilir. Adak'a göre, erken dönem Cumhuriyet yazarları gibi Halide Edip de, bağımsızlık savaşı sonrasında bu meseleye sessiz kalmayı tercih eder (2016: 33).

Başta Ermeni sorunu olmak üzere idarenin baskıcı politika ve eylemlerinden rahatsız olan Halide Edip, İTC yönetimi ile yollarını ayırarak,

muhafif bir duruş sergilemeye başlar. 1908 Devrimi'nin getirdiği İTC yönetimi, savaşın öncesinde ve sonrasında ortaya çıkan zulüm ve yanlış politikaların müsebbibi olarak hızla gözden düşer. Parlamento ve siyasi partiler gibi demokratik düzene ilişkin önemli kurumların varlığına rağmen II. Abdülhamit devrine benzer otoriter yönetim, uzun süre egemen olur. Aradan uzun bir zaman geçtikten sonra siyasi yazılarını derlediği *Türkiye'de Şark, Garp Meseleleri ve Amerikan Tesirleri* adlı eserinde Halide Edip, 1908 Devrimini yapanların, halka ideallerini süratle onaylatmak için parti diktatörlüğü mekanizması kurduklarını söyleyecektir (2009: 179).

2. Cumhuriyet ve İnkılaplar

Birinci Dünya Savaşı sonrası işgal döneminde milli duygularla hareket eden Halide Edip, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yanında direnişe katılır. Vatansever bir aydın kimliği ile Anadolu'da yaşanan kurutuluş mücadelesini tüm dünyaya anlatmayı da kişisel bir misyon sayar. Tıpkı Amerika'nın, Fransa'nın ve diğer başka milletlerin bağımsızlığını ve hürriyetinin ilan edilmesi gibi Türk milletinin de işgale karşı verdiği bağımsızlık mücadelesi, tüm dünyaya duyurulmalıdır. Bu direniş ve mücadele, 20 yy. halkları için güzel bir zafer örneğidir. Lakin kısa bir süre sonra Cumhuriyetin kurucu kadrolarından uzaklaşır, eşi Adnan Adıvar ile birlikte yurt dışına gider. Tek parti dönemini 1920 ile 1930'ların Avrupa'sında egemen olan otoriter ve totaliter devletlerle kıyaslar (Adak, 2016: 139). Halide Edip, sert bir şekilde eleştirdiği Cumhuriyetin tek parti yönetimini diktatörlükle itham eder (Çalışlar, 2010: 318).

Tek parti dönemini Cumhuriyetin kurucu iktidarının hayata geçirdiği inkılaplar aracılığıyla değerlendirir. Halide Edip'in gözünden inkılaplar yekpare ele alınmaz; ne toptan olumsuz tenkit vardır ne de yekten göklere çıkarma söz konusudur. İnkılaplara dair görüşlerini üç başlık altında ele alınabilir.

Birinci tür inkılaplar, Osmanlı'da Tanzimat'a kadar giden reformların uzantısıdır. Dönemin diğer tüm aktörleri gibi Halide Edip de Osmanlı'da doğup büyümüştür. Cumhuriyetin kurucu iradesine de rehberlik eden hukuksal-siyasal değer ve kurumlar, Osmanlı modernleşmesine öncülük etmiştir. Şeriat hukukun yanına örfi hukukun da önem kazanması, basın özgürlüğü hatta kadınların toplumsal ve siyasal hak talepleri, Cumhuriyet öncesinde başlamıştır. Bu bakımdan Cumhuriyet inkılapların bir kısmı bu topraklarda tutmuş fidan gibi görülmelidir (Adıvar, 2009: 213). Halide Edip'e göre bunlar demokrasi mücadelesinde galip gelmiş milletlerin de sahip olduğu inkılaplardır. Türk milletinin uzun yıllardır zeminini hazırladığı ve benimsediği inkılapların sürekli kılınması gerekir (TBMM Tutanak Dergisi, 07.05.1951: 91). Halide Edip'in kast ettiği inkılaplar, devlet yönetiminde laiklik ilkesinin esas olması ve Medeni Kanun'dur. 1924 yılında halifelik'in kaldırılması, 1928 yılında Anayasa'dan

İslam'ın devlet dini olduğunu belirten maddenin kaldırılması, laikliğin gereğidir. Halide Edip'in "bir milimini bile değiştirdiğimizde en geri aşiret memleketi haline geliriz" (TBMM Tutanak Dergisi, 07.05.1951: 91) şeklinde tespitle bulunduğu Medeni Kanun, yüksek medeniyetin gereğidir. Medeni Kanun Türk kadınına birey hüviyeti kazandırırken, aileyi de korumaktadır. Halide Edip'in tutmuş fidanlar olarak adlandırdığı inkılaplar, Türk milletinin toplumsal ve siyasal hayatta tıpkı Batı Demokrasilerinde olduğu gibi bireylere (özellikle de kadınlara) yurttaş statüsü kazandırmaktadır. Kökleri Osmanlı'da olan ve Cumhuriyetle birlikte hız kazanan inkılaplar, insanları tebaadan yurttaşlık statüsüne çıkardığı için benimsenmektedir (Adivar, 1995: 119). Halide Edip'in laiklik ilkesinin benimsenmesi ve Medeni Kanun gibi inkılaplara olumlu yaklaşmasının ardında yatan nedenler ortaya çıkarılabilir. İlki, bunların doğrudan bireylerin tercih ve iradelerine yönelik olmamasıdır. Bireyin, ailenin, cemaat ve toplumun geçmişten getirdiği ve onların iç âlemlerini oluşturan dil, din, anane gibi kültürel değerlerine doğrudan müdahale yoktur. İkinci olarak, kamusal alana ilişkin bu inkılapların hukuk, ekonomi ve siyaset kurumunu medeni toplumdaki demokratik seviyeye yaklaştıran işleve sahip olmalarıdır. Üçüncü bir neden, inkılapların içeriğinden ziyade ele alınış biçimiyle ilgili olduğu söylenebilir. Tanzimat'tan beri basın ve yayın organlarında olduğu gibi cemiyetlerde de tartışılan ve değerlendirilen bu inkılapların hayata geçirilmesinde ani, hızlı ve aceleci davranılmamış, tedrici bir süreç izlenmiştir.

Cumhuriyetin ikinci tür inkılapları ise, birinci kategoriden farklı olarak, toplum ve devletin tedrici değişimine ket vuran, geçmişle bağını sert şekilde koparan inkılaplardır. Halide Edip toplumların keskin ve sert şekilde değil tedrici değişiminden yana muhafazakâr kimliğe sahip bir aydındır. Muhafazakâr düşüncenin kurucularından Edmund Burke'un toplumu yalnızca yaşayanlar arasında değil, ölmüş ve doğmamışlar arasındaki kutsal bir kontrat olduğu fikri³, Halide Edip'e rehberlik eder. Toplumların geçmişten getirdiği anane, din, dil gibi vazgeçilmez unsurların bir anda kesilip atılması, geçmişle gelecek arasındaki bağı kopardığı için sakıncalıdır. Bu bakış açısı, inkılaplara yaklaşımında belirleyici bir faktördür. Halide Edip'in şiddetle tenkit ettiği şey, tam da Burkecu manada toplumun geçmişle bağını kesen, toplumun kendine özgü iç âlemini yok eden ya da yok sayan inkılaplardır. Dinin devlet idaresindeki etkisini kaldırmaya yarayan inkılaplar yerindedir fakat Şer'îye ve Evkaf vekâletinin tek kalemede kaldırılması sorun doğuracaktır (Adivar, 2009: 198). Eleştiriye maruz kalan diğer bir inkılap ise, harf inkılabıdır. Kısa sürede gerçekleştirilen bu reform Türklerin, geçmiş Türk kültürü ile bağlantısını birdenbire keserek, Türk kültürünün

3 Edmund Burke'un muhafazakâr düşüncenin temel şiarlarından biri haline gelmiş bu fikrin geçtiği paragrafı, Halide Edip *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri* adlı eserinin ön sözüne yerleştirir.

sürekliliğine zarar vermektedir (Adıvar, 2009: 229-31). Geçmişin birikiminden yararlanmayı da, doğrunun yanlışla yer değiştirme imkânını da yok etmiştir (Enginün, 1978: 438). İnkıpların arkasındaki zihniyet, dil ve kültürünü dolayısıyla geçmişini yok ettiği bu milleti, diğer medeniyetler karşısında çocukluk çağına döndürmüştür (Adıvar, 1995:124). Halide Edip'in nazarında bu tarz inkıpların ne Komünist Rusya'da ne faşist İtalya ve Almanya'da dahi eşi benzeri yoktur (Adıvar'dan aktaran Adak, 2016: 136).

Üçüncü tür ise Halide Edip'in eleştirilerinin en sert şekilde dile getirdiği yüzeysel ve şekilci bulduğu şapka devrimi gibi inkıplardır. Bunlar, Türkiye'nin modernleşme hedefini yüzeysel ve taklitçi bir niteliğe büründürme tehlikesi yaratmaktadır (Enginün, 1978: 437-38). Halide Edip'e göre simgesel düzeydeki bu inkıpların yabancı basında sıkça yer alması Cumhuriyetin kurucu iradesinin de şevkini artırmıştır (1995: 120, 2009: 206). Çünkü Batı basınında diğerlerine nazaran en çok dikkat çeken, Türklerin medenileştiğini gösteren şapka inkılabıdır. Batı'nın zihniyetinin değil de görüntüsünün yüzeysel şekilde alınması Halide Edip'in edebi yazınında da sıklıkla dile getirdiği eleştirilerden biridir. Osmanlı'nın son zamanları ile erken Cumhuriyet döneminde, eşya, kıyafet ve günlük dil gibi öğelere indirgenen Batılılaşmanın yüzeysel taklidinin Türk kültürüne verdiği zararı göstermeye çalışan romanlar⁴ kaleme almıştır.

Halide Edip'in gözünden Cumhuriyet ve inkıpların yapılaş şekline dair itirazlara da değinmek gerekmektedir. Zira inkıpların içeriği kadar usulde de hata ve eksiklikler vardır. Bunlardan ilki, Cumhuriyetin Osmanlı'dan gelen bir sürekliliğin değil de başlangıç olarak gösterilmesidir (Adıvar, 2009: 206). İkincisi, Cumhuriyetin kurucu iradesinin toplum ve devlet hayatına yönelik köklü değişikliklere yönelik kararları Meclis çatısı altında görüşme, tartışma ve değerlendirme imkânına son vermiş olmasıdır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılarak muhalif görüşlerin siyasal alandan dışlanması, inkıpların etraflıca görüşülmesinin ve tartışılmasının önüne geçmiştir. Usule dair diğer bir hata ise, inkıpların hayata geçirilmesi sürecinde ani, hızlı ve aceleci davranılmış olmasıdır. Örneğin harf inkılabındaki gibi harf değişikliğinin için 5 aya değil, 15 yıla yayılması, çok geniş uzman-akademik kadroyla çalışılması, Osmanlı kaynaklarının büyük bir kısmının Latin alfabesine geçirilmiş olması gibi ihtiyaçlar sebebiyle daha uzun bir zaman dilimine gerek vardır (Adıvar'dan aktaran Adak, 2016: 139).

---

4 Halide Edip Batılılığın yüzeysel şekilde taklitçiliğe dönüşmesini *Raik'in Annesi* (1909), *Seviye Talip* (1910), *Handan* (1912) ve *Son Eseri* (1913) gibi daha ilk dönem romanlarına konu eder. Bknz. Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.153-177.

3. Demokrat Parti'nin Demokrasi Sınavı

3.1. Muhalefetin İyileştirici Gücü (1946-50 Arası)

1946 ile 1950 arasında Türk siyasetinde iç ve dış kökenli pek çok gelişme yaşanmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrası yeni bir düzen kurulmakta, dünya Batı ve Sovyet Bloğu olarak iki farklı toplumsal, ekonomik ve siyasal örgütlenmeye giderek ayrılmaktadır. Savaş sonrası düzen Türkiye'yi de yeni bir yol ayrımına sokar. 1946 Seçimleri 23 yıllık tek parti devrini sona erdirirken, muhalefet görevi üstlenen DP, CHP iktidarının politikalarını gözden geçirmesine vesile olur. Bu tepkilerin CHP'de yol açtığı ilk etki o zamana dek "değişmez genel başkanlık" unvanının kaldırılması ve genel başkanlığın seçimlere bağlanması şeklinde ortaya çıkar. Parti içinde direnç gösterenler olsa da CHP'deki genel eğilim, muhalefetin de yarattığı etkiyle özgürlük ve demokrasinin önünü açma yönündedir. CHP iktidarı, bu dönemde toplumsal ve siyasal alanda serbestlik içeren yasa değişikliklerini gündeme taşımaktadır.

O zamana dek otoriter bir biçimde gerçekleşen inkılapların, muhalefet partisinin kurulmasıyla birlikte artık demokratik bir yolda ilerleyebileceği fikri, Adıvar'lar tarafından benimsenir. Zira 1946-50 arası dönemde, o zamana dek hiç gündeme gelmeyen serbestlik tasarıları dile getirilmektedir. İki partili mecliste basın ve seçim kanununun değiştirilmesi tartışılmakta, olağanüstü halin kaldırılması ve üniversitelerin özerkliğe kavuşturulması gibi demokratik talepler gündeme getirilmekteydi.

Tek parti devrinde Cumhurbaşkanı ve CHP iktidarı yöneticilerini eleştirmek mümkün değildir. Basın Kanunu, hükümete gazete kapatma yetkisi (50. madde) vermektedir (Eroğul, 2003: 33). Cumhurbaşkanı İnönü'ye göre, gazeteleri kapatma kararını siyasi iradeye veren bu maddenin amacı hükümete yönelen eleştirilerin önünü kesmek değil, inkılapların yerleştirildiği dönemde içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehditleri bertaraf etmektir (Resmi Gazete, 1945: 9567). 1945'e gelindiğinde ise özellikle muhalif gazete ve gazeteciler, basın özgürlüğü talep etmekteydiler.

Cumhurbaşkanı İnönü de Basın Kanunu'ndaki anti demokratik maddelerin değişeceği sinyalini vermektedir. Matbuat Kanunu'nda yapılan düzenleme ile gazeteleri kapatma yetkisi hükümetin elinden alınarak mahkemelere verilir (Eroğul, 2003: 32). Ancak Basın Kanunu'nda elde edilen ilk kazanım siyasetin pratiğine pek etki etmemiş olacaktır ki muhalif gazeteler kapatılmaya devam eder. 1946 seçimlerindeki usulsüzlükleri protesto eden Celal Bayar'ın eleştiri yazılarını yayınlayan Yeni Sabah ve Gerçek Gazetesi, sıkıyönetim kararıyla kapatılır. (Eroğul, 2003: 37). Çok partili dönemin Recep Peker'in başbakanlığında kurulan yeni hükümeti, Basın Kanunu'nu bir kez daha değiştirerek, gazeteleri keyfi şekilde kapatmaya onay verir. Getirilen yeni bir madde ile gazete sahibinin kamuoyunda kötü şöhreti varsa o bölgenin en büyük

mülki amirinin emriyle kapatılacağı ilan eder. Serbestleşmeye doğru gidildiği bir dönemde hükümetin gösterdiği otoriter tavra karşı 22 yıl aradan sonra ilk kez CHP İstanbul bağımsız vekili olan Adnan Adıvar Meclis'te söz alarak kürsüye çıkar:

“22 sene sonra kürsüye çıkarken, ‘nerede kaldık’ diye sorabilir miyim kendi kendime sordum. Cevap verdim: Soramam. 22 sene içinde memlekette maddi, manevi, fikri, iktisadi birçok değişme, değiştirmeler olmuştur. Ancak yerinde bulunduğumuz tek nokta var. Orada nasılsa bir duraklama ile dikildik kaldık. Bu noktanın işaret tahtasının üzerinde ‘Demokrasi’ kelimesini okuyoruz. Geri gittik diyemeyeceğim. Fakat bu noktadan senelerce bir adım bile ilerleyemedik” (TBMM Tutanak Dergisi, 1946: 280).

Adnan Adıvar, 1938'den beri adım adım Türkiye'de otoriterliğin kırıldığını hatta 1945 yılında demokrasi yolunda olumlu adımlar atıldığını belirterek, özgürlük rüzgârının kesilmemesi gerekliliği üzerinde durur. Ancak Recep Peker Hükümeti, çıkartılan baskıcı Basın Kanunu'nun ardından Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ve Türkiye Sosyalist Partisi'ni ve onları destekleyen 6 gazete ve dergiyi de sıkıyönetim kararıyla kapatır (Eroğul, 2003: 41).

Çok partili dönemde çıkarılan bir diğer yasa, 13 Haziran 1946 tarihli Üniversite Kanunu'dur. O sırada İstanbul Üniversitesi'nde akademik ve idari görevleri olan Halide Edip, eğitim sahasıyla ilgili düşüncelerini aktarmaktadır. 1946 tarihli Üniversite Kanunu'ndan önce üniversiteler, doğrudan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlıdır. Halide Edip, hükümetlerin eğitime müdahale etmelerini, eğitimi bir kontrol aracı gibi görmelerinden duyduğu rahatsızlığı her fırsatta dile getirmekteydi. Eğitime müdahale, onun varoluş amaçlarının başında gelen farklılığa ve hür düşünceye ket vurmaktaydı. Diğer yandan hükümet değişimlerinden doğrudan etkilenen üniversitelerin baskıya maruz kalmaları, onların kurumsallığına zarar vermekte ve gücünü azaltmaktaydı (Adıvar, 2009: 345). Özerklik, üniversitelere yönetim organlarını kendilerinin seçebilme imkânı sağladığı gibi hükümet yönlendirmelerinden masun şekilde kendi geleceğini tayin etme işlevi de kazandırmanın yolunu açmaktadır. Dolayısıyla 1946 yılında tanınan üniversite özerkliği ile Türkiye'de anti demokratik yasaların temizlenmesi yolunda önemli bir adım atılmaktaydı. Halide Edip'e göre gecikmiş bir karar olmasına rağmen sağlanan özgürlük ortamı üniversiteleri muasır medeniyetler düzeyine çıkaracaktır (Adıvar, 3 Nisan, 1947). 1950 sonrası dönemde DP'liler tarafından CHP İktidarının eğitim politikaları sıklıkla eleştirilecektir. Oysa Halide Edip, tek parti devrinde yapılan kıymetli işleri Meclis kürsüsünden hatırlatarak, bunların içlerinde üniversite özerkliğinin

Cumhuriyetin en hayati adımlarından biri olarak gördüğünü söyleyecektir (TBMM Tutanak Dergisi, 25.02.1951: 760).

Tüm bu gelişmeler içinde en önemlisi, Seçim Kanunu'nda yapılan iyileştirme. 1946 seçimlerinde ilk kez halkın temsilcileri, doğrudan (tek dereceli) seçimlerle Meclis'e girmektedir. Ancak Seçim Kanunu hala seçimlerin güven içinde yapılmasına engel hükümler barındırmaktaydı. Tek parti devrinde alışlagelmiş uygulamalar ile birlikte mevcut seçim yasasındaki noksanlıklar, 1946 seçimleri adil şekilde yapılamaması sonucunu doğurmuştu. Genel seçimlerdeki usulsüzlükler nedeniyle DP'nin de 1949 yılındaki ara seçimlere girmeme kararı alması, seçim yasasında yapılması gereken değişiklikleri elzem hale getirmişti.

16 Şubat 1950 tarihinde 5545 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu kabul edilir. Yeni düzenleme, açık şekilde seçimlerin “gizli oy, açık sayım” ilkesini benimseyerek, yargı denetimini esas kılmaktaydı. İlk kez Yargıtay ve Danıştay üyelerinden oluşan Yüksek Seçim Kurulu oluşturulmaktaydı (Eroğul, 2003: 81). Seçim Kanunu'ndaki değişim demokrasi için olduğu kadar DP için de hayati bir konudur. Halide Edip, Seçim Kanunu'ndaki anti demokratik ilkelerin kaldırılmasından ve yargı güvencesi ilkesinden demokrasi adına memnuniyet duyduğunu belirtirken yine de yasanın CHP yönetimi altında ihlal edilebileceğine dair genel endişeyi paylaşır (Adıvar, 20 Şubat 1950). Söz konusu endişe yalnızca Halide Edip'in değil dönemin önde gelen aydın, gazeteci ve siyasetçilerinin sıklıkla dile getirdiği bir sorundur. 1946 Seçimlerindeki olumsuz tecrübe, ya sertleşen muhalefeti sonucu DP'nin kapatılacağı ya da kendine tanınan sınırlar içinde uysal hatta uydu parti olmaya sürükleneceği düşüncesine yol açmaktaydı. Her iki seçenek de gerçek bir çok partili düzenin ve demokrasiye yönelimin yok olması anlamına geliyordu. Bu sebeple Halide Edip, haklı bir kaygı ile şu soruyu sormaktadır: “Memleketimizin iç şartları acaba ne kadar fire ile bu kanun sayesinde seçim serbestliğini başarabilecektir?” (Adıvar, 20 Şubat 1950). Halide Edip, yeni yürürlüğe giren seçim yasanın bütünüyle uygulamaya sokulup sokulmayacağı hususunda tereddütlüdür. Dolayısıyla adil ve özgür bir seçim yapılabilmesi için üstü örtülü şekilde halkın da kendine düşen görevi yapması gerektiğini mesajını vermektedir.

3.2. Çoğunluğun İradesi Olarak Demokrat Parti İktidarı

Türkiye, 1950 yılında demokrasinin ilk şartını başarıyla sağlar. Anayasa ve hukukun öngördüğü ilkelere göre, kan dökülmeksizin, iktidar el değiştirir. Halide Edip'e göre Türkiye, kavgasız gürültüsüz şekilde demokratik hamlesini yapmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 02.06.1950: 99). İktidarın serbest seçimler yoluyla el değiştirmesini coşkulu şekilde karşılayan Halide Edip, Meclis kürsüsünden 14 Mayıs'ı demokrasi bayramı olarak kutlanmasını teklif eder

(TBMM Tutanak Dergisi, 02.06. 1950:100). Bu teklifi, DP iktidarını demokrasi için yeni bir başlangıç olarak kabul ettiğini gösterir. Daha önce seçim meydanlarında da, Meclis'teki ilk konuşmalarında da tek parti zihniyetinin kenara bırakılmasını, idare cihazının tarafsız işlemlerini, basın ve üniversiteler üzerindeki müdahalenin kaldırılması temennisinde bulunmaktaydı (9 Mayıs 1950 Akşam Gazetesi; TBMM Tutanak Dergisi, 02.06.1950: 98). DP'nin halkın büyük bir kesiminin desteğiyle iktidara gelmesini DP'nin olduğu kadar CHP'nin de başarısı olarak kabul eder. Aynı dönemde Avrupa'da, parti aracılığıyla denetimsiz, keyfi şekilde ülkeyi yöneten otoriter rejimler, iktidarı bırakmaya yanaşmamaktadır. Halide Edip'e göre bu büyük demokrasi başarısının devam ettirilmesi gerekiyordu. Demokrasi yolundan sapmamak için liderin peşinden sorgusuz sualsiz gitmek yerine demokratik esasların arkasında durmak, çok daha büyük önem kazanıyordu. Halide Edip ikincisinden yana olduğu için DP'de zaman zaman zor duruma düşecektir.

1950'de iktidarın el değiştirmesiyle birlikte Türkiye'de nispeten hür ve demokratik bir ortamın olduğu düşünülmektedir. Karpat'a göre askerlik süresinin kısaltılması, yurt dışı seyahatlere yönelik serbestleştirilen yasalar çıkarılması, Basın Kanunu'nda kısıtlayıcı hükümlerin değiştirilmesi ve anti demokratik kanunları tespit etmek üzere bir komisyon oluşturulması gibi gelişmeler kaydedilmektedir (1996: 330). Olumlu gelişmelerin yanında daha pek çok konu olmasına rağmen DP iktidarının ilk hükümetinin ilk demokrasi sınavı, aynı zamanda vekil de olan Halide Edip aracılığıyla yorumlanabilir.

3.2.1. Temel Hürriyetlerin Yargı Gücüyle Kısıtlanması

Demokrat Parti programı, iki eksen üzerine kuruludur. Siyasal olarak demokrasiyi esas alırken, iktisadi olarak da liberalizmin ilkelerini benimsediğini ilan eder. 1946-1950 arası muhalefet döneminde de CHP iktidarının toplum, ekonomi ve siyaset üzerindeki vesayetini eleştirmekteydi. Oysa DP iktidarı, ilk hükümet programında temel hürriyetleri değil tıpkı CHP gibi beka problemine işaret etmekteydi. Başbakan Menderes, ırkçı ve irticai akımları kökünden temizlemek için gerekli kanunlara başvurulacağını kürsüden ilan eder (TBMM Tutanak Dergisi, 29.05. 1950: 30-31). Menderes güvenoyu isteyeceği TBMM kürsüsüne ilk çıktığında, aşırı sol örgütlerin komünizm tehdidinde karşılıklı devlet eliyle yargı adına ceza keseceğini duyurur.

I. Menderes Hükümeti programının tartışıldığı oturumda söz alan Halide Edip, ırkçı ve irticai akımlara karşı sert hükümet kararını, ifade hürriyetini sınırlandırdığı gerekçesiyle eleştirir. Komünizm gibi bir rejimin getirdiği tehditleri o zamana dek en çok dile getiren aydınlardan biridir. Halide Edip'e göre faşizm gibi komünizm de bir örneklik ilkesiyle hareket ederek toplumları hizaya sokan, bireylerin hürriyetlerini kısıtlayan otoriter rejimlerdir (2009: 19).

Komünizm tehlikesine karşı en sert ifadeleri kullanmasına rağmen demokrasi ve özgürlüklerden yana taraf olur. Ortada somut olarak işlenmiş bir suç yokken, siyasal iktidarın kanun yoluyla zor gücünü dayatmasını tasvip etmez. Diğer yandan bu tip yasaklama ve cezalandırmalar, amaca da uygun şekilde hizmet etmez. Meclis'teki kürsüden ilan ettiği gibi bu meselede izlenebilecek iki yol vardır: Eğer bunlar bir başka devlete ve ajanlara hizmet ediyorsa, konu adliyenin sahasına girer. Bir eğilim olarak ırkçılığa ya da komünizme bağlananları cebir yoluyla bastırmak ise, onları ihya etmek demek olur ki bu durumda başka bir zihniyetin ardında maskelenmelerine vesile olunur (TBMM Tutanak Dergisi, 02.06.1950: 99). Bu konuşma, Meclis'ten fikri ve siyasi olarak destek verdiği DP iktidarına karşı bir uyarı niteliği taşır. DP iktidarı, bir fikri akımı baştan tehdit ilan ederek, tek parti zihniyetini takınmaktadır. Halide Edip ise, kişisel olarak hiçbir şekilde tasvip etmediği komünizm avcılığına rağmen ifade özgürlüğüne sarılır. Diğer yandan böyle bir meselede baskı yasasına sarılmanın işlevsizliğini de idrak edecek denli deneyim sahibidir.

3.2.2. DP'nin Devletle Bütünleşmesi

Başbakan Menderes, 1950 yılında hükümet programını okurken DP iktidarı ile Cumhuriyet Devrimlerinin son safhasının da tamamlandığını ilan eder (Ahmad, 1992: 50; Aydemir, 2000: 187). Lakin 27 yıllık tek parti iktidarının ardından devlet idaresini de seçim zamanında taleplerini dile getiren halkı da yönetmek oldukça zordur. 1951 yılının baharında meydana gelen iki gelişme DP'yi Cumhuriyetin mirasına sahip çıkma konusunda zora düşürür. Bunlardan ilki, Konya'nın Kadınhan İlçesi'ndeki DP kongresinde bir grup DP'linin Arap harflerini, fes ve sarığı isteyen sözler sarf etmesi ve "kadınlar çarşafa" şeklindeki sloganlarıdır. (Toker, 1990: 124, Ahmad, 1992: 53). İkinci tehdit ise daha geniş kapsamlıdır. 1951 yılı bahar ayında çeşitli yerlerde Atatürk'ün büstlerine yönelik saldırılar başlar. İki vakanın birleşimi, DP iktidarının irticanın odağı olduğu yönündeki iddiaları pekiştirir. DP iktidarı irtica saldırısına karşı sert bir önlem olarak iktidardaki konumunu sağlamlaştırmayı amaçlar. Meclis'e Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu teklif eder. CHP'lilerle birlikte DP'liler de bu saldırıların yalnızca Atatürk'e değil, Cumhuriyete ve devrimlere yapıldığını ileri süren konuşmalar yapar. Lakin içlerinde Halide Edip'in de olduğu daha sınırlı bir grup, hazırlanan kanun teklifinin doğuracağı zararı dile getirir.

Atatürk'ü Koruma Kanunu'na ihtiyaç olmadığı görüşünde birleşen DP'lilerin Meclis görüşmelerinde ileri sürdükleri itirazlar birkaç başlık altında birleşir. Bunlardan ilki, Atatürk'ün manevi şahsına yapılmış birkaç saldırının bütün millete mal edilmemesi gerekliliği üzerinde toplanır. Atatürk'ün özel bir kanun ile korunması, O'na olan sevginin kanun zoruyla ayakta tutulmaya

çalışıldığı havası yaratacaktır⁵. Bu konuyla ilgili gerekirse Ceza Kanunu aracılığıyla önlem alınmalıdır. Diğer bir itiraz, kanun teklifinin 14 Mayıs'ın başlattığı demokrasi inkılabı ruhuna aykırı sayılacağı düşüncesinden ileri gelir. Muhalif DP'li vekillere göre, şahıs ve zümre hâkimiyetine son verme taahhüdü ile iktidara gelmiş olan DP şahsa özel kanun teklif etmemelidir⁶. Ayrıca bu teklifle DP, tek parti devri hükümetlerinde eleştirdiği toplumsal ve iktisadi meseleleri yasaklayıcı kanunlarla önleme yolunu seçmektedir. Diğer bir itiraz ise Anayasa'ya dayandırılır. Şahsa özel kanun teklifi Anayasa'nın 69. maddesi aracılığıyla reddedilmektedir. İlgili madde her türlü, zümre, sınıf, aile ve fert imtiyazlarını yasak etmektedir. Bu teklif yasalaşır, hiçbir kanunun anayasaya aykırı olamayacağını belirten Anayasa'nın 103. maddesi de çiğnenmiş olacaktır. Şahsa özel kanun çıkarmak hususunda birleşen itirazlar, Anayasa'ya, Cumhuriyetin ayrıcalıksız toplum idealine ve demokrasiye aykırı olduğunu ileri sürmektedirler.

Atatürk'ü Koruma Kanunu teklifinin görüşmesi sırasında, Halide Edip de Meclis'teki en uzun ve çetin konuşmasını yapar. Halide Edip de bu saldırıları, çirkin bir tecavüzden ibaret saymaktadır. Lakin saldırıları Cumhuriyet inkılaplarına doğru genişletmeyi uygun bulmamaktadır. Halide Edip'e göre inkılaplara son şeklini Atatürk vermiştir, ancak onlar halka mal olmuştur ve anayasanın koruması altındadır (TBMM Tutanak Dergisi, 07.05.1951: 90). Halide Edip Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada böyle bir kanunun aşiret toplumlarına özgü bir zihniyet ürünü olduğunu ileri sürer:

“Cumhuriyetin kurucu Atatürk'e dil uzatmak gibi bir saygısızlığın önüne geçmek için yeni bir kanun yapmayı bir Şark zihniyetinin mahsulü telakki ederim... Kablettarih (tarih boyunca) put haline gelen ve bugün yerlerinde yeller esen eski saltanat devrinde şahsı ilahileştirmek ve adeta bir put gibi tapmak zihniyetinin hortlaması gibi geliyor” (TBMM Tutanak Dergisi, 07.05.1951: 91).

Halide Edip'e göre, böyle bir düzenlemenin iki anlamı vardır: İlki, yasa aracılığıyla inkılapların Atatürk'le özdeş sayıldığı gösterilmektedir. İkincisi ise,

---

5 DP vekilleri Arif Hikmet Pamukoğlu, Osman Şevki Çiçekdağ, Mustafa Ekinci, Abdurrahman Fahri Ağaoğlu, Meclis görüşmesinde aldıkları sözlerde özel bir kanun aracılığıyla Atatürk'ün ve Cumhuriyet inkılaplarının korunamayacağını dile getirirler. Bknz, TBMM Tutanak Dergisi, 04.05.1951: 43-45, 46, 50, 52.

6 Kanun teklifine karşı çıkan DP'lilerden Osman Şevki Çiçekdağ, Bedi Üstün, Mustafa Ekinci, Abdurrahman Fahri Ağaoğlu ve Sinan Tekelioğlu demokrasi inkılabı olarak andıkları 14 Mayıs ruhuna aykırı olduğunu ileri sürerek, ifade hürriyeti başta olmak üzere demokratik ülküden uzaklaşacağı tehlikesine dikkat çekerler. Bknz, TBMM Tutanak Dergisi, 04.05.1951: 46, 49, 52, 53, 57.

tek parti zihniyetini gösterir şekilde şahsın ilahlaştırılmasıdır. Oysa çok partili düzene geçildiğinde DP iktidarı, bir yandan cumhuriyetin ve inkılapların halk katmanına inmesini sağlamalı diğer yandan halkı, demokrasinin evrensel değer ve kurumlarıyla tanıştırmalıdır (TBMM Tutanak Dergisi 07.05.1951: 90-93).

Böyle bir yasanın gelecekte meydana getirebileceği tehlikeye de dikkat çeker. Halide Edip'in, "ne şahıslar gelir, nasıl iktidarlar gelir, ne şekilde kanunlar çıkarılır, bunu bilmenin imkanı yoktur" şeklindeki ifadesiyle, ileride hiç beklenmedik şekilde başkalarının da böyle bir yolu kullanabileceği uyarısında bulur (TBMM Tutanak Dergisi, 07.05.1951: 91).

DP hükümetinin Başbakanı Menderes ise bu kanun ile eleştiri hürriyetini değil, Atatürk'ün şahsına karşı hakaret ve aşağılama hürriyetini kaldırdıklarını beyan eder (Toker, 1990: 132). Atatürk'ü Koruma Kanunu uzun tartışmalar sonunda oylanır ve kabul edilir. DP iktidarı böylece irtica eylemlerine karşı sert tavrını göstermiş olur. Lakin Halide Edip'in Meclis kürsüsünden inkılaplara, Atatürk'e ve DP iktidarına yönelik sözleri, parti grubu içinde sivrilmesine neden olur. Bağımsız bir vekil olsa da partilerinden bir vekilin DP'nin önerdiği bir kanuna itiraz edenlerin başını çekmesine DP'liler oldukça öfkelenirler. (Çalışlar, 2010: 457). Meclis görüşmeleri sırasında tartışma, Halide Edip'in geçmişte yazdığı ve söylediklerine uzanarak, "manda savunuculuğu yaptığı", "Atatürk'ü diktatör olarak gösterdiği" imalarına kadar varır (TBMM, Meclis Tutanakları, 07.05. 1951: 98, 116). Uzayan tartışma sırasında yeniden kürsüye çıkan Halide Edip'in "... hiçte mizacıma uygun uymayan bu muhitin içine düşmüş bulunuyorum" (TBMM Meclis Tutanakları, 07.05 1951: 119) şeklindeki sözü, DP grubunda öfke yaratarak "istifa etmesi" çağrısıyla karşılık bulur (TBMM Meclis Tutanakları, 07.05 1951: 119).

Halide Edip için Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkararak DP'li vekillerin, ölmüş ya da yaşayan liderlerin peşinden sorgusuz sualsiz gitmeleri ve şahsiyetlerini koruyamamaları üzüntü verici bir tecrübedir. DP grubunda, tek parti zihniyetinin egemen olduğunu, gösteren bir diğer vakadır.

3.2.3. Toplumsal ve Siyasal Muhalefetin Engellenmesi

DP iktidarı halktan aldığı yetkiye dayanarak, artık çoğunluğun sözünün hâkim olacağını sinyalini vermekteydi. DP hükümetinin başbakan yardımcısı Samet Ağaoğlu'nun bir avuç aydınının eleştiri ve gürültüsüne karşı halk yığınlarının taleplerini dinleyeceklerine dair sözleri, iktidarın siyasal ve toplumsal alandaki muhaliflerine kapalı olduklarını göstermektedir (Yalman'dan aktaran Ahmad, 1992: 56). Daha 1950 yılında Kore'ye asker gönderilmesiyle ilgili dış görüşmeler başladığında DP, konuyu Meclis'e taşımak yerine hükümet olarak tek başına karar alma yolunu seçer. Sahip olduğu sayısal çoğunlukla, Meclis'teki muhalefet partilerini görmezden gelir. Muhalefet görevini üstlenen

CHP ile Millet Partisi'nin (MP) meclis faaliyetleri sık sık engellenir. CHP'li vekiller sıklıkla muhalefet etme görevlerinin DP tarafından engellendiğini dile getirmektedir. Bu soruna ilişkin CHP, bir bildiri dahi hazırlayarak, muhalefetin kanunların izin verdiği sınırlar içinde yapmaya hakkı olan vazifesinden fiilen men edildiğini ilan eder (CHP Bildirisi'nden Aktaran Toker, 1990: 206).

1954 seçimlerine yaklaşırken, hükümetin muhalefete karşı tutumu daha da sertleşir. CHP genel başkanı sıfatıyla yaptığı mitinglerde İsmet İnönü'ye saldırılar gerçekleşir. İnönü, seyahatini kan akıtılmaması için yarıda kestiğini, hükümetten ise hakları olan hukuksal korumayı göremediklerini beyan eder. İnönü'nün ifadesinde daha çarpıcı olan husus ise, bu tip girişimlerin çok partili hayata zarar verme hedefini taşıdığı iddiasıdır (İnönü'den aktaran Toker, 1990: 205). İnönü, bu türden olaylar devam ettiği takdirde CHP'nin kapatılma tehlikesinde olduğunu ima eder. Ancak DP iktidarı CHP'yi değil Meclis'teki ikinci muhalefet partisi olan Millet Partisi'ni yargı yoluyla kapatacaktır.

MP 1948 yılında DP içinden ayrılanlar tarafından kurulur. 1950 yılında DP iktidara gelince, kendisini milletin asıl temsilcisi olarak ilan eder. Zira DP gibi muhafazakâr sağ seçmene hitap etmektedir. 1954 seçimleri yaklaşırken MP sert bir muhalefet yürütmektedir. Haziran 1953'te yapılan MP Kongresi'nde çıkan ayrılıklar sebebiyle parti içinde bir grup diğerini irticai faaliyet yürütmekle suçlar. Söz konusu ifadeler, savcılık tarafından ihbar kabul edilir. 6 Temmuz 1953'te 5. Sulh Ceza Mahkemesinin verdiği "ihtiyati kapatma kararı" ile faaliyetleri durdurulur ve 1954 yılında kapatılır. Gerekçe, parti içinde hilafetçiliği yeniden kurmak, Müslüman Devletlerle işbirliği yapmak ve devrimleri yok etmek isteyen bir şebekenin varlığıdır (Toker, 1990: 253). Kapatılan partinin Meclis'teki tek vekili olan Osman Bölükbaşı'ya göre hükümet, Meclis'teki DP grubunu siyasi mahkeme haline getirmiştir (Toker, 1990:253). Başbakan Adnan Menderes'in Meclis'teki konuşması sonrası yargı harekete geçerek, partiyi mahkeme kararı ile kapatır.

DP iktidarı, siyasal alanda olduğu kadar toplumsal alanda da muhalefet ederek önüne çıkan grupları bastırmaya çalışmaktadır. Muhalefetteyken basın, üniversite ve devlet radyosu üzerindeki hükümet tekeline kaldırmak için mücadele eden, anti demokratik kanunların kaldırılmasını isteyen DP, iktidarı sırasında bunları kendi lehine kullanır. Söz konusu kanunları "Selamet Kanunları" adı altında çıkartılır. Özellikle basına ve üniversitelere yönelik işlemler. Türk Ceza Kanunu'nun maddeleri ağırlaştırılır. Yürürlükte olan Türk Ceza Kanunu'nun 159. maddesinde yapılan değişiklikle "sıfatları ve görevleri dolayısıyla Başbakan ve bakanların şahıslarını aşağılama ve küçültücü ifadelerde bulunma" ceza kapsamına alınır (Toker, 1990: 186). Böylece gazetecilerin, hükümet üyelerini eleştirmelerinin önüne set çekilmektedir. Diğer bir yasak ise üniversite hocalarını hedef almaktadır. 1953 yılında 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu'nun 46. maddesinin (d) fıkrasına yapılan eklemeye, siyasi kuruluşlarda

fiilen vazife alanların üniversite öğretim mesleğinden çıkarılmasını öngörmektedir. Siyasal parti ya da derneklerde aktif şekilde görev alan öğretim üyeleri doğrudan meslekten ihraç edilecekti. Yeni düzenlemeyle, üniversite hocalarının dernek ve/veya siyasi parti toplantılarında konuşma yapmaları ve günlük gazetelerde yazı yazmaları, meslekten ihraç edilmeleri demektir. DP iktidarı, 1954 seçimlerine giderken hem siyasal alandaki muhalefet partilerini hem de toplumsal alandaki muhalif mecraların sesini kısmayı hedeflemektedir.

DP'nin demokrasi anlayışına göre çoğunluk kendilerine mutlak yetki ve meşruiyet vermekteydi (Zürcher, 2000: 323). Böylelikle halkın gerçek temsilcileri seçilmiş ve büyük oranda özgürlük ve demokrasi sorunu kendiliğinden çözülmekteydi. Oysa Halide Edip'e göre "halkın sesi, hakkın sesi" şeklindeki görüş, Demirperde ve ırkçı devletlerde de çoğunluğa dair itimada dönüşmüştür (Cumhuriyet, 5 Ocak 1954). Demokrasi, halk çoğunluğunun geleceğini tek kişi, parti ya da meclis çoğunluğuna bırakması demek değildir. Zira bu söylem "halk isterse kaderini tek kişiye teslim edebilir" zihniyetini içerdiği için tehlikelidir (Cumhuriyet, 5 Ocak 1954). Halkın büyük bir bölümünün kendi iradesiyle tek kişinin eline bırakması Halide Edip için diktatörlükten başka bir şey değildir. Mecliste sahip olunan çoğunluk, temel hürriyetlerin çiğnenmesine, anayasanın ihlaline neden olma tehlikesi içerir ki söz konusu durum, meclis diktatörlüğüdür (Adıvar, Cumhuriyet, 5 Ocak 1954). Oysa demokrasi, tek kişinin şahsına olduğu kadar meclisin kontrolsüz siyasal hâkimiyetine de uzaktır. Bu sebeple gerçek demokrasilerde iktidarın gücü tek bir yerde toplanmaz, erkler arasında kontrolün sağlanması için farklı ellere verilir.

Halide Edip'in başlarda bolca sunduğu fikri ve siyasi desteği, DP iktidarının demokrasiden uzaklaşmasıyla sona erer. 1954 genel seçimlerine doğru parti ile vekil arasındaki memnuniyetsizlik iyice gün yüzüne çıkar. Halide Edip Cumhuriyet Gazetesi'ne "Siyasi Vedanâme" adlı bir yazı kaleme alarak, siyasi faaliyetlerine son verdiğini ve yaklaşan seçimlerde aday olmayacağını ilan eder (5 Ocak 1954).

Sonuç

Halide Edip, Meclis kürsüsünden yaptığı bir konuşmada demokrasiyi demir bir leblebiye benzetir. Monarşiden meşruti monarşiye, cumhuriyete ve çok partili siyasal düzene doğru siyasal rejim evrilsede, Türkiye uzun süredir o demir leblebiyi öğütmeye çalışmaktadır. Rejimin değişmesi, siyasal iktidarların gücünü ve faaliyetlerini sınırlandırılmasına doğrudan katkıda bulunmamaktadır. İster olağanüstü şartların sonucu olsun ister halkın çoğunluğunu arkasına alsın, siyasal erk güçlendikçe keyfiyete kaçmakta, demokratik ilke ve kurumları göz ardı etmekte, temel hürriyetleri ihmal etmektedir.

1908 Devrimi ile meşruti monarşinin önünü açan İTC Hükümeti de, 1923'te kurulan Cumhuriyet rejimi de, modern devlet ve toplumu inşa etmeye dönük büyük adımların sonucudur. Lakin Halide Edip'in perspektifinden her iki kurucu iktidar da zamanla otoriter bir çizgiye kayar.

1950'deki iktidar değişiminde ise demokrasiyi hâkim kılacak koşullar daha müsait görünmektedir. Kan dökülmeksizin iktidarın seçimle el değiştirmesi de, Cumhuriyet inkılaplarının artık demokratik esasların çizgisinde ilerleyeceğine dair işaretler barındırmaktadır. Dört yıllık muhalefet döneminde DP, iktidarın vesayetine itiraz etmekteydi. Anti demokratik uygulamalardan doğan sorunların muhatabı olan DP, bunları çözmeyi vaat ediyordu.

Muhalefetteki demokrasi mücadelesi, iktidara gelince kesilir; DP kadroları, geçmiş iki tecrübeden ders çıkarmak yerine onların yöntemlerini benimser. Tek parti döneminde itiraz edilen anti demokratik politika ve uygulamaların pek çoğu iktidardayken kullanılır. Halide Edip'e göre, ilk dört yıllık dönemde Türkiye tek partili düzenden çıkmakta ancak DP iktidarı tek parti zihniyetini bırakmamaktaydı. Tek parti otoriterliğinden demokrasiye geçiş hedefi DP iktidarı başarısız bir tecrübe olarak kalmaktadır.

Kaynakça

- Adak, Hülya (2016), *Halide Edip ve Siyasal Şiddet – Ermeni Kırımı, Diktatörlük ve Şiddetsizlik* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları).
- Adivar, H.E. (2009), *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri* (İstanbul: Can Yayınları)
- Adivar, H.E. (1995), "Türkiye'de Diktatörlük ve Reformlar" *Türkiye Günlüğü* (Çev. Mehmet Özden), 37: 118-126.
- Ahmad, Feroz (1992), *Demokrasi Sürecinde Türkiye* (İstanbul: Hil Yayınları), (Çev. Ahmet Fethi).
- Aydemir, Şevket Süreyya (2000), *Menderes'in Dramı*, (İstanbul: Remzi Kitabevi).
- Bora, Tanıl (2018), "Müstakil Grup'tan Sahici Bağımsızlara" <https://www.birikimdergisi.com/guncel/196/mustakil-grup-tan-sahici-bagimsizlara> (01.02.2018).
- Çalışlar, İpek (2010), *Halide Edip Biyografisine Sığmayan Kadın*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Çetinsaya, Gökhan (2005), "Halide Edip Adivar" *Modernleşme ve Batıcılık*, Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Cilt:3, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Enginün, İnci (1978), *Halide Edip Adivar'ın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 2398).
- Eroğul, C. (2003), *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, (Ankara: İmge Kitapevi).
- Karpat, Kemal (1996), *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, (İstanbul: Alfa Yayınları).

Toker, Metin (1990), *DP'nin Altın Yılları 1950-1954, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973*, (İstanbul: Bilgi Yayınları).

Zürcher, Eric Jan (2000), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları)

Diğer Yayınlar

Adivar, H.E. "Siyasi Vedaname", Cumhuriyet Gazetesi. 5 Ocak, 1954. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/25904/001584850010.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (06.07.2017).

Adivar, H.E. "Seçim Kanunu Çıktı" Akşam Gazetesi. 20 Şubat 1950. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/15244> (09.08.2017).

Adivar, H. E. "Dünya Üniversiteleri: Nereye?", Akşam Gazetesi, 27 Mart 1947. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/9529> (12.10.2017).

Adivar, H.E. "Yeni Zaman Vakıfları: Üniversitede" Akşam Gazetesi, 3 Nisan 1947. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/9548> (15.11.2017).

Akşam Gazetesi, "Prof. Dr. Halide Edip'in İzmir Konuşması" 9 Mayıs, 1950. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/25770/001514252006.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (16.07.2017).

TC Resmi Gazete, 2 Kasım 1945, S. 6147. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6147.pdf> (13.10.2017).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Birleşim: 14, C: 1, (13.09.1946) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c001/tbmm08001014.pdf> (14.02.2017).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Birleşim: 3, C: 1, (29.05.1950) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c001/tbmm09001003.pdf> (10.02.2017).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Birleşim: 5, C: 1, (02.06.1950) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c001/tbmm09001005.pdf> (03.01.2018).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Birleşim: 51, C: 5 (25.02.1951) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c005/tbmm09005051.pdf> (23.01.2018)

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Birleşim 72, C.7, (04.05.1951) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c007/tbmm09007072.pdf> (18.12.2017).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Birleşim 73, C.7, (07.05.1951) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c007/tbmm09007073.pdf> (10.12.2018).